

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovi člana V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39. stav 1. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 27. juna do 2. jula 2005. godine, donijela je

ODLUKU

I

Graditeljska cjelina - **Crkva rođenja Bogorodice u Ljubinju** proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik se sastoji od objekta crkve, pokretnog naslijeđa, koga čini štampani primjerak Evanđelja i dvostrana litijna ikona, i ostataka nekropole sa šest stećaka.

Nacionalni spomenik izgrađen je na k.č. broj 11/4, k.o. Ljubinje, posjedovni list broj 557, općina Ljubinje, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina.

Na nacionalni spomenik primjenjuju se mjere zaštite i rehabilitacije, utvrđene Zakonom o sprovođenju odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika, ustanovljene u skladu sa Aneksom 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 9/02).

II

Vlada Republike Srpske dužna je osigurati pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mjere za zaštitu, konzervaciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Vlada Republike Srpske dužna je osigurati sredstva za izradu i provođenje potrebne tehničke dokumentacije za konzervaciju, restauraciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: Komisija) utvrdit će tehničke uvjete i osigurati finansijska sredstva za izradu i postavljanje informacione ploče sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III

U cilju trajne zaštite dobra, utvrđuju se sljedeće mjere, koje se primjenjuju na prostor definiran u tački I stav 3. ove odluke:

- dopušteno je izvođenje isključivo istraživačkih i konzervatorsko-restauratorskih radova, uz odobren projekat i stručni nadzor službe zaštite naslijeđa na nivou Republike Srpske;
- vraćanje svih stećaka, koji su se nalazili u nekropoli u groblju oko crkve, na njihovo izvorno mjesto;

- zabrana izgradnje objekata čija namjena može dovesti do oštećenja nacionalnog spomenika;
- zabrana novog sahranjivanja u blizini stećaka na udaljenosti manjoj od 5 m;
- zabrana odlaganja otpada.

IV

Stavljaju se van snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski akti koji su u suprotnosti sa odredbama ove odluke.

V

Svako, a posebno nadležni organi Republike Srpske, gradske i općinske službe, suzdržat će se od poduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu oštetiti nacionalni spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu.

VI

Iznošenje pokretnih dobara iz stava 2. tačke I ove odluke (u daljnjem tekstu: pokretno naslijeđe) iz Bosne i Hercegovine nije dopušteno.

Izuzetno od odredbe stava 1. ovog člana, dopušteno je njihovo privremeno iznošenje iz Bosne i Hercegovine, radi prezentacije ili konzervacije, ukoliko se utvrdi da konzervatorske radove nije moguće izvršiti u Bosni i Hercegovini.

Odobrenje u smislu prethodnog stava daje Komisija, ukoliko nedvojbeno bude utvrđeno da to ni na koji način neće ugroziti pokretno naslijeđe. U odobrenju se utvrđuju svi uvjeti pod kojima se pokretno naslijeđe može iznijeti iz Bosne i Hercegovine, rok za povrat dobra u zemlju, kao i zaduženja pojedinih organa i institucija na osiguranju tih uvjeta i o tome se obavještava Vlada Republike Srpske, nadležna služba sigurnosti, carinska služba Bosne i Hercegovine i javnost.

VII

Ova odluka dostavit će se Vladi Republike Srpske, ministarstvu nadležnom za prostorno uređenje u Republici Srpskoj, nadležnoj službi zaštite naslijeđa na nivou Republike Srpske i općinskom organu uprave nadležnom za poslove urbanizma i katastra, radi provedbe mjera utvrđenih u tač. II - V ove odluke i nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VIII

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom, koje je dostupno na uvid zainteresiranim licima u prostorijama i na web stranici Komisije (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

IX

Prema članu V, stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Komisije su konačne.

X

Danom donošenja ove odluke, sa Privremene liste nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH», broj 33/02, «Službeni glasnik Republike Srpske», broj 79/02, «Službene novine Federacije BiH», broj 59/02 i «Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH», broj 4/03) brišu se nacionalni spomenici upisani pod rednim brojevima 349. i 351.

XI

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i objavit će se u «Službenom glasniku BiH».

Ovu odluku Komisija je donijela u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović, Ljiljana Ševo i Tina Wik.

Predsjedavajuća Komisije

Ljiljana Ševo

Broj: 07.2-2-695/03-1
27. juna 2005. godine
Istanbul

O b r a z l o ž e n j e

I – UVOD

Na osnovi Zakona o provedbi odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, člana 2, stava 1, "nacionalni spomenik" je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom u skladu sa čl. V i VI Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH», broj 33/02), sve dok Komisija ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za što ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira da li je za dotično dobro podnesen zahtjev.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika donijela je odluku o stavljanju **Crkve rođenja Bogorodice u Ljubinju i Nekropole se stećcima Ljubinje** na Privremenu listu nacionalnih spomenika, pod rednim brojevima **349 i 351**.

U skladu sa odredbama Zakona, a na osnovi člana V stav 4. Aneksa 8. i člana 35. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Komisija je pristupila provedbi postupka za donošenje konačne odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom.

II – PRETHODNI POSTUPAK

U postupku koji prethodi donošenju konačne odluke o proglašenju, izvršen je uvid u:

- dokumentaciju o lokaciji imovine i sadašnjem vlasniku i korisniku dobra (prepis posjedovnog lista, Općina Ljubinje, sa kopijom katastarskog plana),
- podatke o dosadašnjoj zakonskoj zaštiti dobra,
- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući opis i fotografije, podatke o oštećenjima u toku rata, podatke o intervencijama na restauraciji ili drugoj vrsti radova na dobru, itd.,
- historijsku, arhitektonsku ili drugu dokumentarnu građu o dobru, koja je data u popisu korištenja dokumentacije u sklopu ove odluke.

Na osnovi uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra, utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Općina Ljubinje nalazi se na jugu Bosne i Hercegovine i obuhvata područje smješteno između općina Trebinje, Bileća i Berkovići u Republici Srpskoj, i Stolac, Neum i Ravno u Federaciji Bosne i Hercegovine. Općina zauzima površinu od oko 326 km² i u njoj živi oko 5000 stanovnika.

Crkva rođenja Bogorodice i srednjovjekovna nekropola sa stećcima nalazi se u gradu Ljubinju, u ravnici pored puta koji iz Mostara preko Stoca, Ljubinja i Trebinja vodi do Dubrovnika. Od ceste je nekropola odvojena kamenom ogradom.

U sklopu parcele nalazi se aktivno pravoslavno groblje i spomen-grobnica civilnim žrtvama fašističkog terora ljubinskog kraja, nastradalim u II svjetskom ratu, čije kosti su prebačene na ovo groblje devedesetih godina prošlog stoljeća.

Nacionalni spomenik obuhvata k.č. broj 11/4, k.o Ljubinje, općina Ljubinje, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina.

Historijski podaci

Kraj u kojem je područje općine Ljubinje, između Stoca i Popova polja, je slabo istražen. Za nekoliko uočenih i zabilježenih gradina i tumula pretpostavlja se da su iz bronzanog ili željeznog doba.

U *antičkom periodu* je od Stoca preko Žegulje i Ljubinja prolazila antička cesta. Naime, u Žegulji su konstatirani ostaci rimske zgrade, a u Ljubinju ostaci rimskog naselja. Sistematska naučna istraživanja u tom kraju nisu nikada vršena.

U *ranom srednjem vijeku* teritorija današnje općine Ljubinje pripadala je velikoj ranosrednjovjekovnoj župi Popovo. To je bio najsjeverniji dio u župi Popovo koji je graničio sa župama Dubrave i Dabar. Razgraničenje je predstavljala prirodna granica, locirana na Žeguljskoj kosi, koja geografski izdvaja slivove Trebišnjice i Bregave, kao i masivi Sitnice i Kulaša, koji ograničavaju župe Popovo i Dabar. (Anđelić, 1983, 8-69)

Politički, kraj je pripadao oblasti Huma, kojim su od 12. do skoro prve polovine 14. stoljeća, uz manje prekide, vladali Nemanjići. Između 1324. i 1326. godine, ovaj dio Huma zauzeo je bosanski ban Stjepan II Kotromanić, a njegov nasljednik Tvrtko I je do 1373. godine proširio granice bosanske države ka jugu na cijeli Hum, i istočnije sve do Kotora i Onogošta. (Ćirković, 1964, 88-90, 162)

U vrijeme Tvrtkove vlasti počinje uspon porodice Kosača, iz koje je Vlatko Vuković već u to vrijeme dobio na upravljanje veći dio Huma, kojim je ova porodica za vrijeme Sandalja Hranića (1392-1435), hercega Stjepana Vukčića Kosače (1435-1466) i njegovih sinova do 1482. godine potpuno vladala. Osmanlije su kraj oko Ljubinja zauzele između 1465. i 1467. godine (Šabanović, 1959, 160), a u zbirnom popisu Bosanskog sandžaka 1468/1469. godine već je upisana nahija Ljubinje. U prvom poimeničnom popisu sandžaka, vilajeta Hercegovina, upisana su mnoga mjesta ovog kraja. (Aličić, 1985, na raznim mjestima)

Izgleda da je taj kraj u ranom srednjem vijeku bio pust, jer se u 14. i 15. stoljeću u njemu stalno naseljavaju brojni vlaški katuni. Kraj ima izrazite osobine brdskog krša, obraslog sitnom šumom, sa malim kraškim poljima: Ljubinskim i Uboskim. Time je uvjetovana i osnovna ekonomika: daleko je najvažnije stočarstvo, sa supsidijarnom zemljoradnjom.

Ni savremeni pisani izvori, niti arheološki spomenici, ne spominju Ljubinje kao bilo kakav politički ili kulturni centar u srednjem vijeku. Ipak, činjenica da se Ljubinje naziva nahijom još kod prve sistematske organizacije lokalne uprave osmanskog perioda, pokazuje da se ovo mjesto moralo još prije afirmirati kao određeni centar svoje okoline. (P. Anđelić, 1983, 73)

U samom gradu nalazi se velika nekropola stećaka, koji, sudeći prema veličini i načinu ukrašavanja, ukazuju na mogućnost da su pod njima sahranjeni pripadnici imućnije srednjovjekovne vlastele tog kraja.

Crkva rođenja Bogorodice nalazi se skoro u središnjem dijelu ove nekropole. Pripada Zahumsko-hercegovačkoj eparhiji, koja, kao organizirana

Humska episkopija u sastavu autokefalne Arhiepiskopije srpske, potječe iz 1219. godine. Sadašnja crkva potječe iz 1867. godine, što je vidljivo iz teksta natpisa uklesanog iznad ulaza u crkvu.

2. Opis dobra

Crkva rođenja Bogorodice u Ljubinju pripada tipu hercegovačkih jednobrodnih kamenih crkava sa polukružnom apsidom i kamenim zvonikom na preslicu. Ovaj oblik crkvi je usvojen već u 13. i 14. stoljeću i vrlo rano se odomaćio, naročito u južnom Primorju, odakle se, putem dubrovačkih graditelja, proširio po unutrašnjosti¹.

Crkva ima pravougaonu osnovu, dimenzija približno 12,35 x 8,60 m. Sa istočne strane nalazi se polukružna apsida, tako da ukupna dužina crkve zajedno sa apsidalnim dijelom iznosi oko 15,00 m.

Ulaz u crkvu naglašen je dekoriranim kamenim portalom, čija širina je skoro identična širini zvonika i iznosi 1,60 m. Dovratnici su širine 20 cm, i neznatno su izvučeni iz fasadne ravni objekta. Ukrašeni su linijskim profilacijama. Nadvratnik je bogatije ukrašen i, osim linijskih profilacija, on u svom u gornjem pojasu, na visini od oko 2,40 m od nivoa terena, ima profilaciju izvedenu u vidu jednakostraničnih trouglova. Iznad ove kompozicije položen je profilirani vijenac, koji iz ravni zida izlazi oko 20 cm i iznad koga je postavljena ploča na kojoj je uklesan natpis sa podacima o vremenu gradnje hrama sa manjim polukružno završenim prozorskim otvorom. Natprozornik kod ovog otvora dekoriran je predstavom krsta i dva simetrično raspoređena polumjeseca. Iznad ovog prozora je okrugli kameni prozor – okulus, dekoriran floralnim motivima.

Crkva je u enterijeru podijeljena na prostor naosa i oltarski prostor. Ukupna dužina **naosa** iznosi oko 8,40 m. Unutrašnja širina objekta iznosi 7,20 m, mjereno u zapadnom dijelu, dok je ukupna dužina crkve, mjerena po osovini istok – zapad, oko 10,70 m.

Iznad ulaznog dijela u naos, iz razloga povećanja molitvenog prostora, naknadno je izgrađen hor, na koji se prilazi betonskim stepeništem, dozidanim uz sjeverozapadni ugao crkve. Širina stepeništa iznosi 76 cm i ispod njega se nalazi manja ostava. Nije poznato da li je crkva i ranije imala hor, ali, sudeći prema izgledu konstruktivnih elemenata u enterijeru, i činjenici da je postojeći hor fizički presjekao južni prozor na dva dijela, to nije bio slučaj. Moguće je da je hor bio izveden od drveta i da je bio manjih dimenzija od postojećeg.

Oltarski prostor je podijeljen na apsidalni dio, praskomidiju i đakonikon. Širina praskomidije i đakonikona iznosi 1,55 m. U ovim prostorima su u vanjskim zidovima izvedene niše, širine 70 i dubine 35 cm. Obim apside, mjereno izvan objekta, iznosi 8,10 m. Dužina apsidalnog dijela iznosi 2,10 m, dok njen poluprečnik iznosi približno 2 m. U osovini apside nalazi se manji prozorski otvor, dimenzija 0,35 x 1,00 m.

---

¹ U to doba grade se seoske crkve malih dimenzija ili manastiri lokalnog ugleda. Vlastelu i vladare, kao ktitore hramova, zamjenjuju lokalni crkveni velikodostojnici, seoski knezovi i vojvode ili seoska bratstva. (Korać, Đurić, 1964, str. 562) Objekte su za katoličke i pravoslavne poručioce radili dubrovački zidari koji su, izuzev jednog kratkog perioda krajem 16. stoljeća, bili stalno prisutni na prostoru istočne Hercegovine. Podaci o toj gradnji sačuvani su u dokumentima iz Arhiva Dubrovačke republike. Ti izvori bacaju svjetlo na ovaj vid graditeljske djelatnosti dubrovačkih majstora za pravoslavno stanovništvo, u kome je došlo do prožimanja ortodoksnih ideja poručilaca sa zapadnjačkim stilskim shvatanjima graditelja – stvorena je jedna izdvojena i zanimljiva skupina spomenika u istočnoj Hercegovini. (Korać, Đurić, 1964, str. 563)

Prostor naosa je od oltarskog odvojen ikonostasnom pregradom. **Ikonostas** Crkve rođenja Bogorodice u Ljubinju postavljen je početkom 20. stoljeća. Autor ikona je nepoznati umjetnik.

Ram ikonostasa je izrađen od drveta na koga su pričvršćene ikone, slike na platnu sa različitim scenama. U kompozicionom pogledu, raspored ikona na ikonostasnoj pregradi se može podijeliti na četiri horizontalne cijeline².

- Prva zona ikonostasa – prestone ikone, posmatrane u smjeru sjever→jug:
  - Arhanđeo Mihailo,
  - Rođenje Presvete Bogorodice,
  - Presveta Bogorodica,
  - Carske dveri – Blagovijesti,
  - Hristos Pantokrator,
  - Sv. Jovan Krstitelj,
  - Arhiđakon Stefan.

- Druga zona ikonostasa – praznične ikone - posmatrana u smjeru sjever→jug:
  - Uspenje Presvete Bogorodice,
  - Ulazak Presvete Bogorodice u hram,
  - Preobraženje Hristovo,
  - Krštenje Hristovo,
  - Tajna večera,
  - Rođenje Hristovo,
  - Vaznesenje Hristovo,
  - Sretenje Gospodnje,
  - Uspenje Presvete Bogorodice.

- Treća zona ikonostasa, posmatrana u smjeru sjever→jug:
  - Sv. Petar i Pavle,
  - Sv. Georgije,
  - Sv. Sava Srpski,
  - Sv. Nikola
  - Sv. carica Jelena i car Konstantin,
  - Sv. tri jerarha.

- Četvrta zona ikonostasa, posmatrana u smjeru sjever→jug:
  - Jevanđelisti Matej i Marko,
  - Vaskrsenje Hristovo,
  - Jevanđelisti Luka i Jovan.

Kao i kod ostalih objekata ovog tipa u Hercegovini, građevinski materijal za zidanje crkve je kamen krečnjak. Blokovi od kojih je crkva građena imaju prilično pravilne pravougaone forme i njihove dimenzije su različite. Sa vanjske strane blokovi su štokovani i redani u horizontalne redove. Horizontalne i vertikalne spojnice su deblje nego kod ostalih crkava iz ovog područja. Kamene blokovi međusobno su spojeni krečnim malterom. Veliki dio crkve urađen je od blokova koji

---

² Shematski prikaz rasporeda ikona na ikonostasu je sastavni dio odluke.

predstavljaju cijele ili dijelove stećaka iz nekropole u kojoj je crkva sagrađena. Neki od ovih blokova su dekorirani i još uvijek su vidljivi na fasadama objekta i to:

- na južnoj fasadi u dnu crkve i uz jugozapadni ugao crkve;
- na istočnoj fasadi – uz sjeveroistočni ugao crkve – predstava polumjeseca i sunca;
- na zapadnoj fasadi – uz jugozapadni ugao objekta.

Zidovi crkve su visoki oko 4 m i završeni su jednostavnim krovnim vijencem. Debljina zidova sa sjeverne i južne strane crkve iznosi oko 70 cm, dok je sa istočne i zapadne debljina zidova veća i u prosjeku iznosi oko 95 cm.

Zidovi crkve su u enterijeru ojačani sa po tri para jednakih prislonjenih lukova, koje nose kameni osmougaoni stupovi, širine približno 60 cm i sa stranicama širine 20 cm. Stupovi su završeni bogato dekoriranim kapitelima. Na ovu konstrukciju je oslonjen bačvasti svod naosa. Razmak između stupova, mjereno podužno, iznosi 2,40 m, odnosno 3,00 m, mjereno osovinski.

Na svodu crkve izvedeno je tzv. nebo, odnosno, svod je obojen svijetloplavom bojom, po kojoj su naslikane žute zvijezde. Kako je unutrašnjost crkve presvedena sistemom podužnih i prislonjenih svodova, tako je svaki luk dekoriran stiliziranim krstovima u plavoj boji. Krstovi su postavljeni u romboidnu mrežu. Polja svodova su uokvirena linijom, ispunjenom oker rombovima, koji naliježu na smeđe trouglove.

Na svodu je naslikano šest svetitelja u lučno završenim poljima. Na vrhu luka je naslikan krst.

Na sjevernom djelu svoda, u smjeru istok→zapad, naslikani su sljedeći svetitelji:

1. sv. evanđelist Jovan,
2. sv. evanđelist Luka,
3. Mojsije prima zakon (galerija).

Na južnom dijelu svoda, u smjeru istok→zapad, naslikani su sljedeći svetitelji:

1. sv. evanđelist Matej,
2. sv. evanđelist Marko,
3. sv. prorok Ilija (galerija).

Evanđelisti su predstavljeni na oblaku, u sjedećem položaju. Pored svakog evanđeliste je naslikan njegov atribut. U dnu kompozicije je, velikim štampanim slovima, ćiriličnim pismom, ispisan njen darovalac. Tako, ispod predstave sv. evanđeliste Luke, čitamo ime Dragana Bjelogrića, koji ju je priložio za zdravlje svoje djece, Gorana i Olivera. Po riječima ljubinjskog svećenika, spomenuti Dragan Bjelogrić je uradio ovo oslikavanje crkve tokom 1977. godine. Ovu godinu susrećemo na kompoziciji sv. evanđeliste Mateja.

Pod crkve je urađen od teraco betona i nisu vidljivi nikakvi elementi koji bi ukazivali na vrstu i izgled neke ranije podloge.

Svjetlost u crkvu prolazi kroz tri lučna prozorska otvora na južnom i dva na sjevernom zidu objekta i kroz prozorski otvor istog oblika, ali manjih dimenzija, na apsidi. Raspored otvora na svim stranama ima logičan položaj i simetričan je u odnosu na raspored unutrašnjih konstruktivnih elemenata.

Na sjevernoj strani crkve nalaze se samo dva prozorska otvora i nije poznato da li je jedan od prozorskih otvora zazidan prilikom izgradnje betonskog stepeništa ili nije uopće izveden. Prozori su pravougaonog oblika, sa završecima u vidu polukružnog luka. Svijetle dimenzije prozorskih otvora iznose 0,70 m x 2,00 m. U donjoj zoni prozora izbačene su kamene klupice. Uočava se da su prozori na južnoj

fasadi bolje i preciznije urađeni od prozorskih otvora na sjevernoj fasadi, naročito njihovi natprozornici.

Iznad zapadnog zida crkve urađen je od fino obrađenih komada krečnjaka zvonik na preslicu sa tri zvona. Zvonik ovog oblika jedna je od glavnih karakteristika crkvice ovog tipa u Hercegovini.

Crkva je pokrivena industrijskim crijepom. Jedino su krajevi krovnih ploha (dio uz zvonik i dio uz apsiidu) pokriveni bakarnim limom. Apsida je pokrivena bakarnim limom.

Oko crkve, sa sjeverne, istočne i zapadne strane, nalazi se aktivno pravoslavno groblje. Najstariji nadgrobnici u obliku krsta urađeni su od krečnjaka i potječu iz vremena gradnje crkve. Sa sjeverne strane crkve, na udaljenosti od oko 20 m, se nalazi spomen-kosturnica žrtvama fašističkog terora iz II svjetskog rata.

POKRETNO NASLIJEĐE

1. EVANĐELJE

U crkvi se nalazi Evanđelje iz 1793. godine. Dimenzije Evanđelja su 52x34x8 cm. Evanđelje je uvezano u metalni povez sa dvije metalne kopče (jedna nedostaje) sa strana. Prednja strana poveza je reljefno iskucana i ukrašena sa pet kartuša u kojima su smješteni likovi svetitelja, danas oštećeni i slabo vidljivi. Ostala površina je ukrašena isprepletenim vegetabilnim ornamentom. Na zadnjoj strani poveza je iskucavanjem napravljen reljef raspeća, ali bez Krista na njemu. Ostala površina je isprepletana vegetabilnim ornamentom.

Na prvoj strani Evanđelja rukom su ispisana dva zapisa, a na zadnjoj tri. Zapisi govore o služenju liturgije različitih eparha u ljubinjskoj crkvi.

Na prvoj štampanoj strani Evanđelja je u gornjoj polovini predstavljena slika Svetog Trojstva, a ispod slijedi tekst. Evanđelje je štampano crnom i crvenom bojom.

2. LITIJA³

Dvostrana litijna ikona je izrađena od bakra. Na središnjem prostoru jedne strane litijne ikone iskucavanjem i izrezivanjem je predstavljena scena Kristovog rođenja, a na drugoj strani, u istoj tehnici, evanđelist Luka. Središnji dio litijne ikone okružuju sa svake strane po dvije kvadratne ploče, međusobno pričvršćene halkama. Gornja strana litijne ikone završava trouglasto, a na donjoj su pričvršćene dvije duguljaste kvadratne ploče sa zvončićima na kraju i jednom središnjom na koju je pričvršćen kružni elemenat. Ukupna površina litije je ukrašena tehnikom izrezavanja i građenja vegetabilnih i geometrijskih ornamenta.

OSTACI NEKROPOLE SA STEĆCIMA KOD CRKVE

Od ukupno 41 stećka, koliko je nekada brojala ova nekropola, danas je kod crkve i pravoslavnog groblja ostalo samo 6 primjeraka. Nekropola se nekada sastojala od 41 stećka, 4 u obliku sljemenjaka, 27 u obliku sanduka, a deset u obliku ploča. Od ceste je odvojena kamenom ogradom. Stećci su bili orijentirani u smjeru sjeverozapad-jugoistok. Dobro su klesani, ali su neki primjerci okrnjeni. Ukrašeno je pet primjeraka: dva sanduka i tri sljemenjaka.⁴

---

³ Nošena je prilikom obrazovanja povorke svećenstva i vjernika za velikih blagdana ili uz poseban obred za prestanak vremenskih nepogoda, rata, zaraznih bolesti i sl.

⁴ Nedostaju tri ukrašena stećka: visoki sljemenjak na jugoistočnoj strani ima plastičnu scenu sa dva konja i jednom ženom. Žena stoji između konja sa nešto uzdignutim rukama i izgleda da dodiruje konjsku opremu. (Š. Bešlagić, 1965, 120) Na suprotnoj bočnoj strani su dva identična originalna reljefna motiva. Na svakom je predstavljena figura neke četvoronožne životinje sa tankim nogama, poput jelenskih, dugog vrata i visoko uzdignute glave, sa otvorenim ustima. Rep se račva na dva

U južnom dijelu pravoslavnog groblja danas stoji svega šest stećaka, od toga su dva ukrašena (38 m udaljeni od crkve).

1. Sljemenjak ima ukrase na čeonim stranama i na jednoj bočnoj strani. Na jugozapadnoj bočnoj strani je friz od povijene linije, sa trolistovima, a ispod njega je prikazana scena lova na jelene⁵. Na sjeverozapadnoj čeonoj strani je povijena linija sa trolistovima, koja se pruža koso ispod kosih ivica krovnih ploha. Ispod toga je prikaz stiliziranog krsta, sa krakovima od po tri trake. Srednja traka se kod gornjeg i poprečnih krakova završava kao ljiljan, a bočne trake se povijaju kao ljiljanovi listovi. Donji uspravni krak se pri dnu proširuje i završava valovito, simetrično na obje strane. Na suprotnoj čeonoj strani je povijena linija sa trolistovima, kao i na prethodnoj, a ispod nje je traka od kosih paralelica. Traka od kosih paralelica se spušta i uspravno, sredinom čeone strane. Na ovoj strani su i arkade sa dvije interkolumnije.
2. Veliki sanduk je dobro obrađen. Na sjeverozapadnoj čeonoj strani nalazi se motiv stiliziranog krsta-rozete.

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Objekat **Crkve rođenja Bogorodice u Ljubinju i srednjovjekovne nekropole sa stećcima** ranije nije bio stavljen pod zaštitu. Objekat crkve nije bio evidentiran kao spomenik kulture. Godine 1961. stećci su evidentirani od strane Š. Bešlagića.

Dobro se, pod nazivom **Crkva rođenja Bogorodice u Ljubinju** i rednim brojem 349 nalazi na Privremenoj listi Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine.

Dobro se, pod nazivom **Nekropola se stećcima Ljubinje** i rednim brojem 351, nalazi na Privremenoj listi Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

U graditeljskoj cjelini nisu vršeni istraživački niti konzervatorsko-restauratorski radovi uz urađen projekat ili nadzor nadležne službe zaštite.

Većina radova na objektu izvršena je od strane mještana Ljubinja.

Godine 1977. izvršena je gradnja hora iznad ulaznog dijela u crkvu i izvršeno njeno oslikavanje.

Nakon zemljotresa u aprilu 1979. godine, izvršeno je utezanje konstrukcije čeličnim zategama, koje su vidljive sa vanjske strane objekta.

---

dijela. Pored životinje stoji čovjek – muškarac, koji jednom rukom drži mač, a drugom, najvjerovatnije, štiti pravougaonog oblika na kojem je kao amblem prikazana spomenuta životinja.

Visoki sljemenjak je znatno utonuo, ukrašen je širokom tordiranom trakom po dnu krovnih ploha i u istoj visini na čeonim stranama. Ispod ovog motiva, preko svih uspravnih strana, je širok plastični friz od povijene linije sa trolistovima, sa donje strane porubljen običnom plastičnom trakom. Sva četiri vertikalna brida su ojačana debelim trakama. Na zapadnoj čeonoj strani ovaj spomenik ima plastičnu krst-rozetu. Krakovi krsta se povijaju, stvarajući neku vrstu rozete, a u površinama između njih je još po jedna manja rozeta. Visoki sanduk sa postoljem ima manju kamenicu na vodoravnoj strani. (Š. Bešlagić, 1965,120)

⁵ Bočne strane stećka su dosta isprane, te nije moguće jasno prepoznati ovu scenu, koju je Š. Bešlagić opisao 1965. godine. Arkade na čeonoj strani su jasno vidljive.

5. Sadašnje stanje dobra

Uvidom na licu mjesta, utvrđeno je sljedeće:

- sa vanjske strane objekta nema vidljivih oštećenja,
- u enterijeru objekta, u centralnom svodu crkve, uočen je veliki broj podužnih i poprečnih pukotina koje su uvjetovane najvjerojatnije određenim tektonskim pomjeranjima, pošto se grad nalazi u vrlo trusnom području. Najveći broj ovih oštećenja nastao je tokom katastrofalnog zemljotresa koji je u aprilu 1979. godine zadesio Crnu Goru,
- u samom objektu uočeno je manje prisustvo kapilarne vlage, koju je uvjetovalo oštećenje krovne konstrukcije, a što se ogleda u pojavama ljuštenja bojenih slojeva i pojavi šalitre na unutrašnjim zidovima.

Nekropola sa stećcima je bila izložena dugogodišnjem, kontinuiranom uništavanju:

- izgradnjom crkve i susjedne ograde u čijim se strukturama razaznaju fragmenti stećaka sa ukrasnim motivima, korišteni su kao građevinski materijal,
- sahranjivanjem u neposrednoj blizini,
- izmještanjem stećaka sa njihove izvorne lokacije na drugu, nekoliko stotina metara udaljenu lokaciju, kod novosagrađene crkve.⁶
-

Od nekadašnje nekropole sa 41 stećkom, evidentirano je svega šest stećaka i to:

- jedan visoki sanduk,
- jedan sljemenjak,
- jedna ploča,
- tri dislocirana primjerka, najvjerojatnije sanduka, bez ukrasa.

Vrlo visoko rastinje onemogućava pristup dijelu nekropole koji se nalazi nedaleko od ograde, na istočnom dijelu parcele.

6. Specifični rizici:

- tektonska pomjeranja terena;
- kapilarna vlaga,
- ljudski faktor.

III - ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za donošenje odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom ("Službeni glasnik BiH", broj 33/02 i 15/03), Komisija je donijela odluku kao u dispozitivu. Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijima:

A. Vremensko određenje

B. Historijska vrijednost

C. Umjetnička i estetska vrijednost

C. I. Kvalitet obrade

C.III. Proporcije

C.IV Kompozicija

---

⁶ Informacija je dobivena na licu mjesta, od ljubinskog svećenika, 13. juna 2005. godine.

C. V. Vrijednost detalja

D. Čitljivost

D. IV. Svjedočanstvo o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru

E. Simbolička vrijednost

E. II Sakralna vrijednost

E. III. Tradicionalna vrijednost

E. IV. Vežanost za rituale i obrede

E. V. Značaj za identitet skupine ljudi

G. Izvornost

G. II. Materijal i sadržaj

G. III. Namjena i upotreba

G. IV. Tradicija i tehnike

G. V. Položaj i smještaj u prostoru

Sastavni dio ove odluke su:

- kopija katastarskog plana,
- z.k. izvadak, posjedovni list,
- fotodokumentacija,
- grafički prilozi:
  1. osnova prizemlja crkve, MJ 1:100 (crtež M. Fočo),
  2. sjeverna fasada crkve, MJ 1:100 (crtež M. Fočo),
  3. južna fasada crkve, MJ 1:100 (crtež M. Fočo),
  4. istočna fasada crkve, MJ 1:100 (crtež M. Fočo),
  5. ulazni portal (crtež M. Fočo).

Korištena literatura

U toku vođenja postupka proglašenja graditeljske cjeline **Crkva rođenja Bogorodice u Ljubinju** nacionalnim spomenikom BiH, korištena je sljedeća literatura:

1956. Hrabak, Bogumil, *O hercegovačkim vlaškim katunarima prema poslovnoj knjizi Dubrovčanina Dživana Pripčinovića*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, sveska IX, Istorija i etnografija, nova serija, Sarajevo, 1956, 29-39 (ćirilica)
1964. Ćirković, Sima, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd, 1964.
- 1964 Vego, Marko, Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, tom II, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1964, broj 97, 98, str. 44-47
1964. V. Korać-V. J. Đurić, *Crkve sa prislonjenim lukovima u staroj*

Hercegovini i dubrovačko graditeljstvo XV-XVII vek, Zbornik Filozofskog fakulteta VIII, Beograd, 1964, str. 576

1965. Bešlagić, Šefik, *Ljubinje – srednjovjekovni nadgrobni spomenici*, Naše starine X, Zavod za zaštitu spomenika kulture S R Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1965, str. 113-165
1983. Anđelić, Pavao, *Srednjovjekovna župa Popovo*, Tribunia, broj 7, Trebinje, 1983, str. 61-79
1985. Aličić, Ahmed, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Orientalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1985.
1999. Tošić, Đuro, *Prilog identifikovanju i datovanju vlaških stećaka u istočnoj Hercegovini*, Istorijski zapisi, godina LXXII, broj 1-2, Podgorica, 1999, str. 105-129
2002. Ratković, Aleksandar, *Ljubinje, srednjovjekovne nekropole i Crkvišta*, Opina Ljubinje, Ljubinje, 2002.
2002. Ševo, Ljiljana, *Pravoslavne crkve i manastiri u Bosni i Hercegovini do 1878. godine*, Glas srpski, Grad Banja Luka, Banja Luka, 2002.

Nosilac istraživanja i izrade Prijedloga odluke:

*Mirzah Fočo, diplomirani inženjer arhitekture,
saradnik za graditeljske cjeline i kulturne krajolike
u Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika*

Učesnik u istraživanju i izradi Prijedloga odluke

*(autor dijela o pokretnom naslijeđu):
Slobodanka Lalić, profesor geografije i etnologije,
saradnik za pokretno naslijeđe
u Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika*